

Kristó Gyula

az MTA levelező tagja

Előd

A magyar őstörténet- és krónikakutatás egy fejezete

Elhangzott 1999. február 11-én

A magyar őstörténet kútfői sorában két forráscsoportban, illetve forrásban találkozunk olyan névvel, amelyet nagy valószínűséggel Elődnek kell olvasnunk. Az egyik a 14. századi krónikakompozíció és az azzal rokon (abból, illetve annak korábbi szövegállapotából eredő) textusok (a továbbiakban: krónika), a másik pedig Anonymus gesztája. Az előbbi szerint Előd (névváltozatok: *Eleud, Eliud, Elywed, Elyud, Ewled, Elev, Elew, Elad*) Ügyek fia és Álmos apja volt,¹ vagyis az Árpádok őse – más, kivonatolás útján létrejött, ezért kevesebb hitelt érdemlő számat tartó szöveghagyomány szerint Ed fia és Álmos apja (*Elud, Ellewd, Elewd*)² –, Anonymus szerint pedig Előd (*Eleud, Eleudu*) a hét vezér egyike, Szabolcs apja, akitől a Csák nemzetség származik.³ A két forráscsoport, illetve forrás Elődje a névazonosságon túl egyéb körülményeiben alaposan eltér egymástól: más rokoni kapcsolatokkal rendelkeztek, más korban éltek, a krónika említette Előd jóval a honfoglalás előtt, hiszen unokája, Árpád a honfoglalás résztvevője, az Anonymusnál szereplő Előd pedig a honfoglalás idején. Olyannyira különböző a minősítésük, hogy nem minden alap nélkül lehetne arra gondolni: két különböző személyről van szó, azaz mind az Árpádok, mind

1 *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini 1937–1938, (a továbbiakban: *SRH.*), I. 284., 287., 165., II. 31., 61.

2 *SRH.* II. 328.

3 *Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte. Unter Mitarbeit von László Veszprémy hg. von Gabriel Silagi. Sigmaringen, 1991, (a továbbiakban: *An.*), 42., 68., 114., 126. /Ungarns Geschichtsschreiber. 4/*

a Csákok családfáján volt egy-egy Előd nevű személy. Ezt az álláspontot fogalmazta meg – először 1851–1852-ben közzétett munkájában – Szabó Károly.⁴ E feltevést azonban legalább két körülmény nem gyámolítja. Egyrészt az, hogy mindkét forráscsoportban csak egy-egy minőségben fordul elő Előd neve, vagyis nincs olyan emlék, amely egyszerre tartalmazná Előd nevét mind az Árpádok, mind a Csákok őseként. Másrészt pedig tudjuk, hogy finom hajszáleken összefügg egymással a krónika és Anonymus szöveghagyománya, azaz a két forrás nem független egymástól.⁵ Vannak olyan nevek, amelyek mindkét forrásban azonos funkcióban szerepelnek (pl. a krónikában *Eunodbilia*, illetve Anonymusnál *Eunedubelianus* egyaránt Álmos anyjának az apja),⁶ vagy azonos nevek egymáshoz igen közeli szerepkört nyertek (pl. *Vgeg* a krónikában Álmos nagyapja, *Ugek* Anonymusnál Álmos apja),⁷ vagy egyazon névpárról olvashatunk mindkét forráscsoportban, jóllehet egészen más kontextusban (*Edemen* és *Ed* a krónikában Csaba fiai, *Ed* és *Edumen* Anonymusnál a kunok vezérei)⁸ stb. A krónika és Anonymus szövegei között olykor meglepő szövegpárhuzamok találhatók. Két helyet idézek ennek bizonyáságul:

Krónika:

Erdély irrigatur plurimis
fluviis, in quorum arenis
aurum colligitur et aurum
terre illius optimum est.

Capita quippe Cumanorum
noviter rasa, tamquam
cucurbitas ad maturitatem
nondum bene perductas...
disciderunt.

Anonymus:

Erdély irrigaretur optimis
fluviis,... in arenis eorum
aurum colligerent, et aurum
terre illius optimum esset.⁹

...tonsa capita Cumanorum...
milites mactabant tanquam
crudas cucurbitas.¹⁰

Mindezek az itt csak érintőlegesen bemutatott – illetve alább még szóba kerülő – párhuzamok roppant valószínűvé teszik azt a feltételezést, hogy a két forráscsoportban, illetve forrásban előforduló Elődöt nem tekinthetjük egy-

4 Szabó Károly: Előd vajda. In *Szabó Károly kisebb történelmi munkái*. I. Budapest, 1873, 130–131.

5 Györfly György: Krónikáink és a magyar őstörténet. In Györfly György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest, 1993, 8–10. L. még Kristó Gyula: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. *Magyar Könyvszemle*, 88 (1972) 167.

6 SRH. I. 284., An. 36.

7 SRH. I. 284., An. 32.

8 SRH. I. 278., An. 48.

9 SRH. I. 315., An. 76.

10 SRH. I. 368., An. 46.

mástól független két történeti szereplőnek – mint Szabó Károly feltételezte –, hanem *egyetlen* olyan személynek, akit az egyikféle kútfő nyomán a másik forrás *attól eltérő* funkcióban szerepeltetett, s ennek során működése idejét is megváltoztatta.

Vajon miként formált véleményt az eddigi szakirodalom Előd valóságos kilétét illetően? A 20. század elejéig általánosnak tekinthető az a vélekedés, amely szerint Előd azonos a Bíborbanszületett Konstantin bizánci császárnál szereplő *Lebediasszal*,¹¹ azaz Levedivel. Ilyenféle vélekedést még a 19. század közepén Szabó Károly kísérelt meg igazolni. Egy nyelvészeti és egy szövegfilológiai érvet sorolt elő. Szabó szerint a bizánci uralkodó *Levedet Eleved* név helyett írt, „nem tudhatta, hogy az *Eleved* névben az első *e* betű nem kihagyható előlehelet”. Márpedig – vélte Szabó – *Eleved* (palóc kiejtéssel *Eleűd*) megfelel Elődnek. Ugyancsak azonosságuk mellett szól Szabó szerint Konstantin és Anonymus szövegének összevetése. „Az első ugyanis Levedet vagy Elődöt *első* vajdának czimezi, a második pedig ez adattal gyönyörűen öszhangzólag Elődöt a hét fejedelmi személy közt a szerinte fejedelemmé emelt Álmos után mindjárt *első* helyen említi.”¹² Egyik érv sem tartható. Semmi nem szól amellett, hogy a bizánci császár egy **Eleved* alakot hallott, s tévedésből írt volna *Levedet* (*Levediaszt*). A másik argumentum azért nem állja meg a helyét, mert hiszen Konstantin Levedit rangban *első* vajdának (az egyenlő vajdák közül az elsőnek) nevezte,¹³ a hét vezér Anonymus által adott névsorában pedig Előd a felsorolásban (és nem rangban) a *második* helyen áll. Szabó Károly álláspontját – annak ellenére, hogy érvei nem voltak alkalmasak feltevése bizonyítására – neves tudósok évtizedeken át kritika nélkül magukévá tették, illetve újabb érvekkel továbbépítették. A teljességre törekvés igénye nélkül csak néhány véleményt idézek. Pauler Gyula a kérdést Szabóra való hivatkozással röviden elintézte: „Lebediaszt, a magyarok első vajdáját [...] bizton Eleudnek vehetjük Szabó Károlylyal.”¹⁴ Fehér Géza megpróbált újabb szempontokat felsorakoztatni Levedi és Álmos azonossága mellett. Azt szögezte le, hogy a krónikában Álmosra vitték rá Levedi tetteit, de mivel a hagyomány az új kedvéért nem könnyen felejt el a nagy neveket, az első régi főnök Előd (*Eleüdi*) néven szerepel. A magyar hagyomány központjában ez az *Eleüdi* állt, aki *Lebediasszal* azo-

11 Az *Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Összegyűjt., ford., bev. és jegyz. Moravcsik Gyula. Budapest, 1984, 42–43.

12 Szabó K.: a 4. jegyzetben i. m. 131., 133.

13 Kristó Gyula: *A korai magyar államról*. Budapest, 1996, 14–15./História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből. 8./

14 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest, 1900, 206.

nos. Tekintélyes voltára Anonymusnál az a körülmény mutat, hogy a hét vezér névsorában Álmost követte. Álmosról pedig bizonyos, hogy csak később, fia által kapott szerepet, nem volt fejedelem, innen is az következik, hogy *Eleüdi* Árpád előtt a legjelentősebb törzsfő volt, ahogyan Konstantin császár informátorai ezt Levediről állították.¹⁵ Fehér megállapításai rendre nem helytállóak: Levedinek a bizánci császárnál olvasható egyetlen tette sem szerepel Álmosra ruházva a magyar krónikában (nem említik kazár házasságát, nem volt gyermektelen stb.), Álmos bizonyosan nem Árpád révén kapott szerepet a magyar hagyományban (máskülönben nem ő állna a turulmonda központjában), ma már aligha lehet elvitatni Álmos fejedelemségét stb. Ezekkel szemben viszont Fehér adós maradt annak nyelvészeti megokolásával, hogy *Lebediasból* (Levediből) miként lett *Eleüdi*. Hóman Bálint Levedi helyett Elődöt említette a bizánci császár tudósítását idézve, s ennek igazolására nyelvészeti „egyenletet” tett Előd neve után zárójelbe: *Leved > Eleud*.¹⁶ Ezzel mintegy pótolta a Fehérnél elmaradt nyelvészeti okadatolást. Ehhez csak azt a megjegyzést fűzhetem: ha az anagramma származtatási szempontból nyelvészeti bizonyíték lenne, akkor ez a levezetés tökéletesnek bizonyulna, mivelhogy a *Leued* és az *Eleud* nevek pontosan ugyanazon betűkből állnak. De hát, amint ez köztudott, az anagramma és az etimológia nem egymást fedő fogalmak.

A történészek Levedit és Elődöt azonosnak valló felfogásán nem véletlenül nyelvészek ütöttek hatalmas léket – és éppen az etimológia fegyverével. Kiderült ugyanis, hogy a két név nyelvi eredet szempontjából nem vonható össze. Az Előd nevet már Jerney János, majd nyomában Szabó Károly a magyarból fejtette meg: az *előd* közszó ’antecessor, praedecessor’ értelemben – írta Szabó 1851–1852-ben – „ma is közdivatú”.¹⁷ Ez a megfogalmazás azonban azért nem bizonyító erejű, mivel az *előd* (illetve az *eldőd*) közszó nyelvújítási fejlemény,¹⁸ azaz nem a krónika és Anonymus korában használt Előd tulajdonnév folytatódott az *előd* köznévben. Az Előd tulajdonnév etimológiáját nyelvtörténeti adatok felsorakoztatásával Pais Dezső tisztázta, aki már 1911-ben arra a következtetésre jutott, hogy amint a Ketöd név valószínűleg a második fiút jelentette, az Előd az elsőszülöttet. Ezt némileg finomította tíz évvel később, mondván:

15 Géza Fehér: *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V–XI. Jahrhunderten. Keleti Szemle*, 19 (1921) 91–92. Pályám elején, 1970-ben egy rövid megjegyzés erejéig magam is méltányoltam Fehér érveit, l. *Kristó Gyula: Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány. Ethnographia*, 81 (1970) 118–119., amint azonban rövidesen behatóan megismerkedtem a kérdés nyelvészeti vonatkozásaival, tarthatatlannak ítéltém a Levedi–Előd azonosítást.

16 Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I. Budapest, 1935,²70.

17 Szabó K.: a 4. jegyzetben i. m. 133.

18 Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. Budapest, 1902, 65., 59.

'elszülött' jelentése mellett az Előd nevet lehet ősnak is értelmezni.¹⁹ Mindenképpen a magyar *elő* szó finnugor régiségű *el-* alapszavából²⁰ jött létre *-d* képzővel. Ezt a magyarázatot erősítette meg Jakubovich Emil, amikor arra mutatott rá: a magyarországi személynevek között előforduló *Primogenitus* „nem római martirologiumi keresztnév, hanem egy ősi magyar névnek, a Gestákból jól ismert *Eleud* = *Előd*nek latin fordítása”.²¹ Ugyanakkor az Előd tulajdonnév Pais-féle etimológiájával nagyjából egy időben, 1918-ban Jakubovich kísérletet tett a *Lebedias* ~ *Levedi* név eredetének megoldására. Eszerint az a magyar létige (*lész*) finnugor eredetre visszamenő *lë-* tövéből vezethető le.²² Ezek hatására a nyelvészek feladták *Levedi* és *Előd* azonosítását. Pais Dezső 1926-ban elhatárolódva említette az *Előd* név magyarázatokor – fentebb már közölt etimológiájának előadása után –: „Össze szokták vetni még *Levedivel* is, aki Konstantinos szerint Árpád előtt a magyarok vezére”,²³ de elutasító kritikát még nem adott. Gombocz Zoltán és Melich János – Paisra hivatkozva – ekként foglalt állást az *Előd* név eredetéről: „Az *elő* névszóból [ered] *-dii* > *-d* kicsinyítő képzővel, amely névszó megvan az *elő* 'első', *előtt*, *előbb* szavakban is. A személynév jelentése vagy 'ős, proavus', vagy 'elszülött, primogenitus'. Másképp, de nem helyesen: a név összefüggne a *Levedi* névvel.”²⁴ Itt tehát már elfogadhatatlannak minősítették az *Előd* névnek a *Levedi* tulajdonnévvel való összefüggését. Melich egy másik munkájában még élesebben fogalmazott: „Azok a magyarázatok, amelyek *Levediasz* nevét a magy. [ar] *Előddel* azonosítják [...], értéktelenek.”²⁵ Legfrissebben ugyanazt vallotta Fehértói Katalin is, aki szerint „az *Eleud* és *Lebediasz* személynevek nyelvészeti összevetésének nincs értelme”. Fehértói egyébként elutasította a *Levedi* névről Jakubovich által adott etimológiát, azt megoldásra váró feladatnak minősítette, és szláv, illetve német etimont ajánlott.²⁶ Ez azonban történeti okokból kevésbé jöhet szóba.²⁷

Érdekesen változott az évtizedek folyamán a történész Györffy György véleménye a *Levedi* és az *Előd* név viszonyáról. 1948-ban ezt írta: „A két név

19 Pais Dezső: Helynévmagyarázatok. *Magyar Nyelv* (a továbbiakban: *MNy.*), 7 (1911) 167.; Pais Dezső: Régi személynéveink jelentéstana. *MNy.*, 17 (1921) 161.

20 *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. I. Hg. Lorand Benkő. Budapest, 1993, 314.

21 Jakubovich Emil: Két új Anonymus-jelölt. *MNy.*, 28 (1932) 198.

22 Jakubovich Emil: Lél és *Lebedias*. *MNy.*, 14 (1918) 229–230.

23 Pais Dezső: *Magyar Anonymus*. Budapest, 1926, 113.

24 Gombocz Zoltán – Melich János: *Magyar etymologiai szótár*. Budapest, 1914–1930, 1532.

25 Melich János: *A honfoglalás kori Magyarország*. Budapest, 1925–1929, 11. /A magyar nyelv tudomány kézikönyve. I. 6./

26 Fehértói Katalin: Árpád-kori *Levente* és *Leue*, *Levedi* személynéveink eredete. *MNy.*, 93 (1997) 428., 439.

27 Kristó Gyula: *Levedi*, *Liüntika*, *Levente*. *MNy.*, 94 (1998) 187–188. L. még Fehértói Katalin: *Lebediasz* vajda. *MNy.*, 95 (1999) 320–323.

azonossága hangtanilag nem bizonyítható; a névhasonlóság, a két személy történeti szerepének egybevágása és a közös forrás, a 10–11. századi hagyomány mégis arra kényszerít, hogy azonosnak vegyük.²⁸ Ezek azonban – úgy tűnik – súlytalan érvek. A névhasonlóság nem etimológiai kategória, a két személy történeti szerepe – mint Fehér Géza nézetének ismertetésekor fentebb már utaltam rá – nem hasonló (még kevésbé egybevágó), a hagyománnyal pedig közelebbi bizonyító anyag alapján nem lehet mit kezdeni. Ugyanebben a munkájában Györffy a krónika és Anonymus Elődre vonatkozó híradása közül a krónikáét tekintette elsődlegesnek, mivel az a régi (11. századi) geszta nézetét tükrözi. Anonymus, miután Ügyeket tette meg Álmos apjává, az így feleslegessé vált Elődöt a soron következő, másodikként említett honfoglaló vezérhez, Szabolcshoz kapcsolta.²⁹ 1955-ben szintén úgy öltötte Györffy a szavakat, mintha Levedi és Előd között valamiféle kapcsolat lenne: „A Konstantinosnál még bonyolultan előadott Levedi–Álmos–Árpád uralomváltás a XI. századi Gestában Előd–Álmos–Árpád fejedelemlévsorban jelentkezik. Konstantinos Levedije, a magyar hagyomány Elődje, a későbbi átdolgozók tollán már az Árpád-ház ősevőé válik.”³⁰ Az idézet utolsó mondata szerint Levedi a magyar hagyományban Előddé vált.

Másfél évtizeddel utóbb, 1970-ben Györffy György feladta Levedi és Előd azonosításának elméletét. Bár a történészek zöme korábban azonosnak vette a két személyt, „ennek a meglehetősen elterjedt nézetnek azonban nagy nehézségei vannak. Először is a *Levedi* és *Eleüd* név nyelvészetileg össze nem egyeztethető. A *Levedi* név általánosan elfogadott magyarázat szerint a *lenni* ige *lev-*tövének származéka, míg az *Előd* név az *elő* névszóból *-d* kicsinyítő képzővel keletkezett. Azt a tényt, hogy itt két különböző névről van szó, az a körülmény is igazolja, hogy az Árpád-kori személynévanyagban mindkét név megtalálható: a dömösi birtokösszeírásban (1138) előfordul *Lewedi*, a XIII. század első felében pedig két *Eleud* nevű személy szerepel és az *Előd* személynév egy Csanád megyei helynévben is élt.”³¹ Valóban, 1211-ben egy udvarnok *Elud* nevű fiát említik, 1244-ben pedig az örökös nélkül meghalt *Eleud* fia Leustacius földjéről szól híradás. Könnyen lehet, hogy az 1138-ban szereplő *Eleedi* szőlős (*vinitor*) neve is idevonható.³² Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy Előd (Eléd?)

28 Györffy Gy.: az 5. jegyzetben i. m. 45.

29 Uo. 108–110.

30 Györffy György: Kurszán és Kurszán vára. A magyar fejedelemség kialakulása és Óbuda honfoglaláskori története. In Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest, 1959, 159. /A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára./

31 Györffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archaeologiai Értesítő*, 97 (1970) 210.

32 Fehértói Katalin: *Kis magyar személynévtár*. Budapest, 1983, 114. /Nyelvészeti tanulmányok. 25./; Richard Marsina: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. II. 1235–1260. Bratislavae, 1987, 104.

nevű személyek a társadalom különböző rétegeiben fordulnak elő a 12–13. században. (Csak zárójelben jegyzem meg: Györffy György legfrissebben, 1997-ben azt állapította meg, hogy „*Eleud* személynév nem került elő”.³³ Ezt csak figyelmetlenség következtében lehetett leírni. De gond van a Csanád megyei Előd birtokkal is. Ez a Kárpát-medence egyetlen Előd helyneve lenne. Ám – amint egy másik írásomban bizonyítottam³⁴ – az *Eleud* névalak elírás *Elued* helyett, azaz az ingatlan nem Előd, hanem Ölyved nevet viselt. Így tehát Előd személynév egyáltalán nem szerepel helynévben.)

Újabb 25 év elteltével (1994/1997) ismét gyökeresen módosult Györffy Előddel kapcsolatos vélekedése. Visszatért azon – persze régebbi – történészek népes táborába, akik szerint „a görög forrás *Levedi* vajdája azonos a latin gesta *Eleudjével*”. A Szabó Károly-i alapvetés és a Fehér Géza-i továbbfejlesztés óta bekövetkezett, fentebb vázolt, döntően nyelvészeti jellegű fejlemények miatt álláspontját Györffy csakis új etimológiák adásával valószínűsíthette, mivel a két személy azonosításának egyik legfontosabb ellenérve azok eltérő névmagyarázata volt. Mindenekelőtt a dömösi *Lewedi* szolga nevét választotta el *Levedi* magyar vezér nevéttől: az 1138. évből ismert név „nagyon is eredhet a *leves* szó *lé* tövének kicsinyítéséből, nem is említve itt Balázs János ötletét a *lő* ige *lev-* származékairól”. Új etimológiát alkotott a bizánci császár által említett vajda nevét illetően is. „Első vezérnevünk a magyart tükröző latin krónikákban *El*-lel kezdődik, e név esetében pedig az *L-* szókezdet csak a szláv közvetítésű görög név jellemzője. Így nevünk eredeti alakja: *Elwedi* lehetett, melyben az eredetibb bolgár-török barszil (bercel) *bedi* 'nagy' szó, illetve méltóságnév rejlik; ennek déli (eszkil) bolgár-török *wedi* (*bedi*) alakjában, s az eredetibb *Elwediben* a jelentés: a török *el* (~ *il*) 'törzscsoport, ország' nagyja, vezére, mely csupán a szláv átvétel révén vett fel *Lewedi* alakot.”³⁵

A kérdés szorososan vett turkológiai vonatkozásaihoz nem tudok hozzászólni, de egyebekben van mondanivalóm a névfejtést illetően. Először: annak érdekében, hogy Györffy feltevését erősítse, tanácsos lett volna analógiákra hivatkozni, arra, hogy egy efféle típusú – a 'törzscsoport, ország' jelentésű *el* (*il*) szó meg egy melléknév alkotta – összetétel máshol is jelentkezett személynévként. Ennek híján hajlamos arra gondolni az ember, amit Györffy e tanulmánya záró megjegyzéseként tett: „Szótárazással és adott időben érvényesnek tartott nyelvészeti szabályokkal sok minden megmagyarázható, de a történeti körülmé-

33 Györffy György: Korai személy- és méltóságneveink kérdéséhez. In *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. Kovács László – Veszprémy László. Budapest, 1997, 254. /A honfoglalásról sok szemmel. III./

34 Kristó Gyula: Előd és Ölyved. *Névtani Értesítő*, 21 (1999) 61–62.

35 Györffy Gy.: a 33. jegyzetben i. m. 254.

nyek figyelembevételével az eredmény kétséges marad.”³⁶ Márpedig itt egy magyar személy magyar nyelvből értelmezhető (és alkalmasint értelmezendő) nevére³⁷ adott Györffy török etimológiát. Másodszor: nem Györffy az első, aki Levedi nevének törökből történő megfejtésével kísérletezett. 1965-ben Omeljan Pritsak vetette fel, hogy Levedi neve egy *alp edi* ’bátor úr’ > **elbedi* > **elwedi* > *lewedi* fejlődési sor eredményeképpen alakult ki,³⁸ amely szintén tartalmazza a Györffy által feltett **Elwedi* kiindulópontot (mellesleg Györffy nem hivatkozik Pritsak levezetésére). Pritsak etimológiai ötletét egyetlen számottevő kutató nem tette magáévá. Ligeti Lajos a leghatározottabban elhatárolódott Pritsak ezen „meglepő »felfedezésétől«”.³⁹ Németh Gyula ugyan nem hivatkozott e vonatkozásban Pritsakra, de véleményét az egész Levedi–Előd-kérdésben és a Levedi név eredetét illetően markánsan fogalmazta meg: Levedi „nevét és személyét a régi magyar történészek *Előd* névével és személyével keverték össze, s ebben követte őket Pauler Gyula és Hóman Bálint is. Ez Levédi körül nagy zavarokat okozott. *Levédi* nevét Jakubovich Emil fejtette meg 1918-ban: az *Előd* névhez semmi köze sincs, – a *lë-*: *lész* ige származéka... *Levédi*... m a g y a r n y e l v ű fejedelmi vagy arisztokrata ház sarja volt, egy ilyen beszélő név ugyanis csakis olyan környezetben keletkezhetett, ahol az anyanyelv a magyar.”⁴⁰ Harmadszor: Levedi nevének magyar etimológiája természetesen nem *önmagában* helytálló (hiszen történelmi viszonyoktól, kortól, a nevet fenntartó szövegkörnyezettől elvonatkoztatva nyilván a világ sok más nyelvéből levezethető lenne „szótárazással és adott időben érvényesnek tartott nyelvészeti szabályokkal”), hanem körülményeivel együtt. Hogy a magyarok első vajdája volt, éppen nem kizáró ok egy magyar nyelvi etimológia számára. Növeli a bizodalmat nevének magyarból történő megfejtése iránt, hogy mind az ő, mind fiatalabb magyar vezértársai (Álmos és Árpád) neve évszázadokkal utóbb magyarországi szolgál-, illetve jobbágynevekben előfordul: 1138/1329: *Lewedi* szolgál, 1138/1329: *Almus* szolgál, 1211: cum *Almo* [abl.] jobbágy, 1237–1240: *Arpad* udvarnok.⁴¹ Negyedszer: Györffy fentebb idézett okfejtésében kiindulópontként ezt írja: „Első vezérnevünk a magyart tükröző latin krónikákban *El*-lél kezdődik.” Ezt a mondatot csak azzal a prekonceptióval írhatta le, hogy az első vezérnév, azaz Levedi neve a magyar alakot mutató

36 Uo.

37 Kristó Gy.: a 27. jegyzetben i. m. 188.

38 Omeljan Pritsak: Yowār und Kawār. *Ural-Altäische Jahrbücher*, 36 (1965) 384.

39 Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1986, 352.

40 Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Közzéteszi Berta Árpád. Budapest, 1991,² 222., 223.

41 Fehértói K.: a 32. jegyzetben i. m. 206., 29., 35.

krónikában *Eleudk*ént szerepel. Ezt pedig bizonyítania kellett volna, nem előrebocsátania. Mindezek tükrében immár másodlagos kérdés, hogy az 1138-ban szereplő *Lewedi* szolga neve a magyar létigéből, a magyar *leves* szó lé tövéből vagy a magyar *lő* igéből származik-e, a név mindegyik etimonja ugyanis *magyar*, tehát nem szólhat bizonyítékként a 9. századi Levedi vajda azonos hangalakot mutató nevének török eredete mellett. Összegezve azt kell hogy mondjam: véleményem szerint Györffynek sem azt nem sikerült bizonyítania, hogy Levedi és Előd azonos személyek, sem pedig azt, hogy Levedi neve török eredetű. Ha mármost Levedi és Előd azonosságát nem jelentéstani, hanem hangtörténeti alapon, a magyar nyelvre érvényes hangfejlődési tendenciák alapján kísérelnénk meg igazolni, a próbálkozás teljes kudarcra lenne ítélve: a Levedi hangtestből az Előd alak szabályos úton nem vezethető le. Végeredményben tehát mindenféle lehetséges vizsgálati szempont egyértelműen arra mutat: Előd Levedivel semmiféle kapcsolatba nem hozható.

Ha a kérdést úgy teszem fel, hogy honnan került be a magyarországi elbeszélő forrásokba (a krónikába, illetve Anonymus gesztájába) Előd neve, már pozitív felelet is remélhető. Kiindulópontként az kínálkozik, hogy a hét vezér listája, illetve a hét vezér rokoni köre számos ponton tartalmaz az időpont szempontjából téves vagy a személy tényleges voltát tekintve fikatív adatokat. Így például teljesen egyértelmű, hogy a krónika vezérei közül Lél nem lehetett a honfoglalás részese, hiszen 955-ben a Lech-mezei csata után Regensburgban felakasztották,⁴² vagyis a 60 évvel korábbi honfoglalás idején nagy valószínűség szerint még nem is élt. Anonymus vezérei közül ugyanez mondható el Tasról, Árpád unokájáról, aki Bíborbanszületett Konstantin császár 950 körüli híre szerint akkor még életben volt,⁴³ így tehát legfeljebb a születése tehető a honfoglalás idejére, de nem a vezérsége. Ugyanakkor az eddigi kutatás több személyről feltételezte, hogy vagy jóval későbbi (11. esetleg 12. századi) személyek szolgáltak mintául a hétvezér-lista és az abban foglaltak rokoni köre egyikének-másikának krónikás megformálásához, vagy a szerző egyenesen helynévből keltette őket életre. Ebbe a csoportba helyezhető például Kurszán,⁴⁴ Tétény⁴⁵ és Ond.⁴⁶ Kurszán esetében mintha maga Anonymus utalna

42 Kristó Gyula: *Az augsburgi csata*. Budapest, 1985, 93–94. /Sorsdöntő történelmi napok. 8./

43 A 11. jegyzetben i. m. 49.

44 Kristó Gyula: Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. In Kristó Gyula: *Honfoglalás és társadalom*. Budapest, 1996, 106. /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 16./

45 Kristó Gyula: A 10. századi Erdély politikai történetéhez. *Századok*, 122 (1988) 18–19.

46 Benkő Loránd: Anonymus élő nyelvi forrásai. In *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk. Kovács László–Veszprémy László. Budapest, 1996, 242.

erre: szerinte ugyanis Árpád fejedelem Kurszán apjának Óbuda környékén földet adott, Kurszáznak pedig egy várat, amelyet ő a maga nevééről nevezett el, „ami a mai napig sem merült feledésbe”.⁴⁷ E vár az Óbudán állt, a középkorban Kurszán vára néven szereplő erősség volt.⁴⁸

Bizonyításra váró munkahipotézisként megengedhető annak feltételezése, hogy Előd neve sem ősi és megbízható hagyományra megy vissza, hiszen Levedivel való azonosságát fentebb kizártam, ugyanakkor a két Előd oly különböző minőségben szerepel a két forráscsoportban (az Árpádok, illetve a Csákok más és más korban élt őseként), hogy ezt egyetlen hagyományra bajos lenne visszavezetni. Feltűnő, hogy Előd – nevének megfelelően – mind az egyik, mind a másik család genealógiájának élén áll, azaz a későbbi leszármazottaknak ténylegesen *előde* volt. A krónikában Előd az őse Álmosnak, Árpádnak és valamennyi leszármazottuknak, csak apja, Ügyek előzi meg a nemzedékrendben. Már itt érdemes azt kiemelni, hogy Anonymus következetesebb, mint a krónika: nála Elődnek ugyanis nincs előde, ő az őse Szabolcsnak, unokájának, Csáknak, valamint a tőlük leszármazottak teljes körének. Eszerint – mint Benkő Loránd megállapította – Előd ún. „beszélő név”, ugyanis Anonymusnál „mindig hangsúlyosan apa mivoltában szerepel (vö. *elő 'ős', eleink*)”.⁴⁹ Egy etimologizáló hajlamú, azaz a neveket szívesen megmagyarázó szerző kelthette életre Előd (azaz az ős) alakját. Ehhez bizonytalán még arra sem volt szüksége, hogy valamelyik 12–13. századi Előd személyt tekintse mintának a történeti Előd személy megalkotásához, hiszen ha alkalmasint más beszélő neveket szintén alkotott saját kezdeményezésére, akkor megtehetette ezt Előd esetében is.

Mármost hogy a két író, a krónikaszerző és Anonymus közül melyikre gyanakodjunk, segít eldönteni Anonymus gesztájának alábbi szöveghelye: Zolta fejedelem, a Lél és Bulcsú haláláért érzett fájdalomtól vezérelve, nagy hadat indított Ottó német király ellen, amelynek három vezére körül az egyik Előd fia Szabolcs, a másik *Eusee* (Őse) fia Örkény volt.⁵⁰ Anonymus munkájának lapjain tehát egymás mellé került a más forrásból nem ismert Őse, valamint Előd. Ami közös bennük, az az, hogy mindketten apák, felmenők, vagyis ősök. Örkény apjának Őse neve pontosan olyan beszélő név, mint Elődé. Az anonymusi *Eusee* névalakkal egyező vagy rokon betűképet mutató személy- és hely-

47 *An.* 110.

48 Györffy Gy.: a 30. jegyzetben i. m. 147–148.

49 Benkő L.: a 46. jegyzetben i. m. 240.

50 *An.* 128.

nevek a 11–13. században nagy számban fordulnak elő.⁵¹ Pais Dezső beszélt „szerves tulajdonnév-csomókról”,⁵² gyakran alkalmazta a névvonatköztetés módszerét, azaz bizonyos nevek együttes szerepléséből (szerepeltetéséből) kapott segítséget a névfejtéshez. Ha nem is tanácsos erőltetni a módszert, nem kétséges, hogy „valóban előfordulnak ilyen névpárok”.⁵³ Ekként kell tekintenünk az *Eleud* és *Eusee* névpárra is. Mindketten apaként szerepelnek, azaz a megnevezett seregvezérek (Szabolcs és Örkény) felmenői. Csábító feltevés arra gondolni, hogy Előd, miként Őse (Örkény apja) is, Anonymus tollán kelt életre. További támpont ehhez, hogy Anonymus nemcsak itt, hanem gesztája több más helyén szintén előszeretettel használt beszélő neveket. Ezek közé tartozik az *Ugek* (Ügyek) név. Anonymus elmondása szerint Álmos utódaitól szent királyok és hercegek (*sancti reges et duces*) születnek majd.⁵⁴ Álmos apjaként Ügyeket szerepelteti. E névbe a mai nyelvérzék már nem érzi bele a régi magyar *ügy* ~ *igy* szót, amelyet ’szent’ jelentésben használtak, de a 13. század elején még pontosan érzékelhették. Anonymus *Almus*nak, Ügyek fiának a nevét a magyar *álom* – a régi magyar *almu* – szó mellett a latin *almus* szóból eredeztette, amelynek a középkorban használatos ’szent’ jelentést tulajdonított. Az Árpád-ház, a szent királyok nemzetsége – vélhetően a névtelen jegyző – megérdemli, hogy egy magyarul (*Ugek*) és latinul (*Almus*) szentként értelmezett ősapától származzék. Eszerint tehát nemcsak Előd, hanem Ügyek is Anonymus „találmánya”. Magam már 1988-ban megfogalmaztam azon véleményemet, hogy Ügyek nem lehetett Álmos valóságos felmenője: „Az Ügyek nevet bizonyos utóbb adták Álmos apjának [...], amikor a dinasztia már szent királyokat mondhatott magáénak, s ezt a szentséget az ősapa nevének is hordoznia kellett.”⁵⁵ Anonymus még valóságosan létezett történeti szereplők nevét is etimologizálta, vagy etimológiát sugallt a történetnek és a névnek megfelelően (így például Lél ~ Lehel leheletével fújta kürtjét, Botond bottal, bárdal vágott rést a konstantinápolyi aranykapun), hogynem tette volna meg ezt akkor, amikor még a név sem kötötte, hanem maga alkotott neveket saját tetszése szerint, a

51 Pais Dezső: Ősbő. Az anonymusi honfoglaláshagyomány hiteléhez. *MNy.*, 24 (1928) 92., 94., 169.; Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. II. Budapest, 1988, 302.; Szamota István – Zolnai Gyula: *Magyar oklevél-szótár*. Budapest, 1902–1906, 730–731.; Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szeffű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. *Acta Historica*, 44 (1973) 67.; Benkő Loránd: Anonymus beszélő személynevei. In Benkő Loránd: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1998, 30.

52 Pais D.: az 51. jegyzetben i. m. 175.

53 Fehértői Katalin: Eltérő nézetek legrégebbi személyneveink eredetéről. In *Honfoglalás és nyelvészet*, a 33. jegyzetben i. m. 237.

54 *An.* 38., Ügyek etimológiáját I. Desiderius Pais: in *SRH*. I. 38.

55 Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók*. Budapest, 1988, 7. /IPM könyvtár/

név által kifejezni szándékolt funkció, cselekedet nyomatékosítására. Anonymusnál Álmos anyja azért lett *Emesu*,⁵⁶ mert az *eme-* szótő jelentése 'anya', Szabolcs és Örkény apja pedig azért lett Előd és Óse, mert apák, felmenők, ősök voltak. Nem véletlenül állapította meg Benkő Loránd Anonymusszal kapcsolatban azt, hogy beszélő nevek „egész sora kerül[t] be gesztájába regényalakjai megnevezéseként”.⁵⁷ Anonymus rá volt kényszerítve arra, hogy maga keltsen életre személyeket, mivel nagyszámú honfoglaló magyar és kun vezért és harcost, továbbá számos ellenfelet szerepeltetett gesztájában, a hagyományból viszont alig néhány név állott rendelkezésére.

Így jutottunk el egy őstörténet-kutatási kérdéstől (Levedi és Előd azonosíthatóságának, pontosabban: azonosíthatatlanságának) kérdésétől egy krónika-kutatási problémához: melyik hétvezér-lista a korábbi, a krónikáé-e avagy Anonymusé? Fentebb már idéztem Györffy György 1948-ban megfogalmazott nézetét, aki szerint a krónika és Anonymus Elődre vonatkozó híradása közül a krónikáé az elsődleges, mivel az a régi (11. századi) geszta szövegét tükrözi, s Anonymusé a másodlagos, aki a feleslegessé vált Elődöt Szabolcs apjává tette meg. Közel fél évszázad múltán (1994/1997-ben) is ugyanezt vallotta Györffy: az őskrónikában Előd Álmos előde volt, viszont a krónikába „az Anonymus fenntartotta hagyományból került be *Ugek* Álmos atyjaként, amiből 13. századi krónikáink az *Ugek* fia Eleud fia Almus [...] származtatást bővítették”. Fontos kiemelni, hogy Györffy felfogása szerint *Ugeket* ugyan Anonymus szerepeltette elsőként írásműben, de nem saját alkotása a név, hanem a hagyományból vette.⁵⁸ Györffy az általánosság szintjén – és nem csupán Elődre érvényesen – is kimondta ezt: „Anonymus ismerte és bizonyos kritikával forrásul használta a régi *Gesta* vezérnévsorát.” Olyannyira nyilvánvaló lett a történeti kutatásban a geszta elsőbbsége Anonymusszal szemben e névsort illetően, hogy Zsoldos Attila legújabbán egyenesen azt tette vizsgálat tárgyává: vajon „követett-e valamilyen rendszert Anonymus akkor, amikor változtatásokat eszközölt az általa forrásként felhasznált geszta vezérlistáján és a vezérektől származtatott nemzetségek felsorolásán”?⁵⁹ Györffy György érvei azonban, amelyek a krónika hétvezér-listájának elsőbbségét voltak hivatva bizonyítani, szerintem nem állják meg a helyüket. Már önmagában az az állítása sem vitán felüli – ennek igazolására visszatérek –, hogy „a régi gestában minden bizonnyal volt vezérnévsor”. Györffy egyaránt a krónika elsőségére következ-

56 *An.* 36.

57 Benkő L.: a 46. jegyzetben i. m. 240. L. még Benkő L.: az 51. jegyzetben i. m. 30.

58 Györffy Gy.: az 5. jegyzetben i. m. 44., 108–110; továbbá Györffy Gy.: a 33. jegyzetben i. m. 253.

59 Zsoldos Attila: *Nemzetségek és honfoglalók. In Honfoglaló ősaink.* Szerk. Veszprémy László. Budapest, 1996, 189.

tet abból, hogy a krónika hét vezére mindegyikének neve megtalálható Anonymusnál, továbbá abból, hogy a krónikán – ha ez lett volna a másodlagos – nem látszik Anonymus vezérnévsorának hatása. De még azt is a krónika javára írja, hogy csak ez szól hét vezérről, míg Anonymus hét magyar, hét kun és hét egyéb honfoglaló vezért sorol fel.⁶⁰ Ezek nem igazán perdöntő érvek. Mivel Anonymus valóban több vezért szerepeltet, mint a krónika, nem kell csodálkozni azon, hogy Anonymus minden vezérneve nincs (nem lehet) meg a krónikában; ebből éppenséggel arra is lehetne gondolnunk, hogy a krónika válogatott Anonymus gazdag névanyagából. A névtelen jegyző vezérlistájának esetleges hatását a krónika neveire pedig vizsgálni kell, és nem a feltevést elemzés nélkül elutasítani. Úgy gondolom, egy alapos áttekintés mérlegelendő szempontokat adhat a primátus eldöntéséhez a két forráscsoport között a hétvezér-lista vonatkozásában, s ebben Elődnek fontos szerepe lesz.

Az ősgeszta (őskrónika) a 11. század második felében vagy a 11–12. század fordulóján keletkezett.⁶¹ Azt tartalmazhatta, amit e kor megengedett vagy éppen megkövetelt. Márpedig az igazoltan ekkori időből származó kútfők feltűnő tartózkodást mutatnak a magyar őstörténettel kapcsolatban, és semmiféle közösséget nem vállalnak az akkor élt emberekkel. Néhány példa jól megvilágítja ezt. A *Pozsonyi évkönyv* első része Géza nagyfejedelem halálával és István megkoronázásával indítja az események feljegyzését, vagyis 997-tel és 1000-rel,⁶² azzal az időponttal, amikor a magyar őstörténet mindenféle felfogás szerint véget ért. Szemmel láthatóan a szerzőt a legkevésbé sem érdekelte semmi abból, ami 997 előtt történt. Ugyanezt mutatják az István-legendák. A nagyobbik legenda a megkeresztelés előtti pannóniai magyarokat „a kárhozat és a tudatlanság fiai”-nak, „faragatlan, kóbor nép”-nek nevezte.⁶³ A kisebbik legenda a pogány magyarságról mint „a magyarok barbár népé”-ről szólt.⁶⁴ De még a 12. századi Imre-legendá is akként jellemezte a Szent István előtti időket, hogy „Pannónia a pogányság csúf szokásával volt bemocskolva”.⁶⁵ Kutatásunk rámutatott arra, hogy egy hitben buzgó keresztény magyar író a 11. század vége felé (de még a 12. században is) aligha gondolhatott másként a pogány

60 Györffy Gy.: az 5. jegyzetben i. m. 99.

61 Erre összefoglaló jelleggel és további irodalommal I. Kristó Gyula: *Krónikakompozíció*. In *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Budapest, 1994, 381–382.

62 SRH. I. 125.

63 SRH. II. 378.

64 SRH. II. 394.

65 SRH. II. 451. Minderre I. Kristó Gyula: *História és kortörténet a Képes Krónikában*. Budapest, 1977, 51–53. /Gyorsuló idő./

ősökre, mint borzongással, tőlük elhatárolódni kívánt, és nem érzett készte-
tést, hogy múltjukat megismerje, feltárja.⁶⁶

A Julianus első útjáról beszámoló Riccardus-jelentés igazolja azt, hogy a korai krónikaszöveg valóban azt tartalmazta, amit a kor lehetővé tett, illetve megkövetelt. Mielőtt 1232 táján Ottó és domonkos társai elindultak volna a keleten maradt magyarok felkeresésére, a keresztény magyarok történetében (*in Gestis Ungarorum Christianorum*) tájékozódtak, ahol ezt olvasták: „Van egy másik, Régi Magyarország (*Ungaria maior*), ahonnan a hét vezér (*septem duces*) népével együtt kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának [...] Miután sok országon áthaladtak és pusztítottak, végül elértek arra a földre, amelyet most Magyarországnak neveznek [...], ahol végül is Szent István, első királyuk a keresztény hitre térítette őket.” Az őskrónika 1230 táján rendelkezésre álló folytatásában tehát mindössze ennyit találtak. Bár ez bizonyosan kivonata egy bővebb szövegnek, és nem szó szerinti átvétel onnan, de ennél sokkal többet ott a magyar régmúltról aligha olvashattak. Perdöntő bizonyosság erre ugyan-ezen jelentés másik megjegyzése, amely szerint „annyit tudtak a régiek írásai-ból, hogy [a magyarok] keleten lagnak, de hogy hol, nem is sejtették”.⁶⁷ Bizonyosra vehető, hogy a krónika még a 13. század első évtizedeiben is csak igen szűkszavú híradást tartalmazott a magyar őstörténetről. Ezt a munka megnevezése szintén nyomatékosan húzza alá, hiszen 1230 táján a keresztény magya-
rok gesztájának nevezték, amivel világosan arra utaltak: a műben a részletes tárgyalás Szent Istvánnal, a magyarok megkeresztelésével kezdődött, csakis így lehetett az írás a keresztény magyarok története. Viszont 1210 táján⁶⁸ egy másik ág sarjadt a magyar történetírás fáján, megszületett Anonymus gesztája, amely éppen Szent Istvánnal zárta mondanivalóját, tehát az mintegy a pogány magya-
rok gesztájának minősült. Anonymus munkája az első magyarországi történeti alkotás, amely kimerítően és – megbízható adatok híján – regényes előadás-
módban tárgyalta a magyar régmúltat. A kortársak tudatában lehettek ennek, s ez indokolhatja, hogy 1230 táján a domonkos szerzetesek miért nem Anony-
mus gesztájához nyúltak, amikor tájékozódni akartak a magyar őstörténetről. Személyesen is ismerhették Anonymust, tudhatták róla, hogy semmi több konkrét ismerettel nem rendelkezik az előidőről, mint ők, csak élénk fantázi-
ával, nagy leleménnyel kiszínezte azt a keveset, ami a 13. század első felében még közös hagyománykincs volt. Ezért próbálkoztak a pogány magyarokról a

66 Varjú Elemér: *Legendae sancti regis Stephani. Szent István király legendái*. Budapest, 1928, 90.; Mályusz Elemér: *Krónika-problémák. Századok*, 100 (1966) 718–720.

67 *SRH*. II. 535., 536.

68 A dátumra l. Kristó Gyula: Szempontok Anonymus gesztájának megítéléséhez. In Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1983, 377–383. /Nemzet és emlékezet/

keresztény magyarok gesztájából információkat gyűjteni, ami azonban eleve reménytelen vállalkozás volt.

A 13. század első fele régmúltra vonatkozó, kevés számú közös hagyománykincsébe tartozott az, hogy a magyarok hajdan hét vezér irányítása alatt álltak. A Riccardus-jelentés is szólt arról, hogy a honfoglalást a magyar nép hét vezérrel hajtotta végre. A *septem duces* kifejezés előképe a 14. századi krónikakompozíció mai szövegének azon mondatában lelhető meg, amely szerint „Árpád a hét vezérrel (*cum VII ducibus*) bement Pannóniába”.⁶⁹ A Riccardus-jelentés tehát a 14. századi krónikakompozíció archaikus, talán az őskronikára visszamenő részéből vette a *septem duces* kifejezést. Anonymus szintén tud a hét fejedelmi személyről (*septem principales persone*), akiket Hétmagyarnak (*Hetumoger*) nevezett.⁷⁰ Az is roppant valószínű, hogy a 13. század elején a hét vezér közül a hagyomány már csak Álmos és Árpád nevét őrizhette. Az ő nevük sem azért maradt fenn, mert a pogány magyarok főnökei voltak, hanem azért, mert bennük a későbbi keresztény magyar uralkodók, a szent királyok nemzetsége őseit tisztelték. Egészen Anonymusig nem akadt krónikás, akit érdekelt volna, hogy kik is a *septem duces*. De vajon nem meglepítő-e vitába szállni a magyar szakirodalomban meggyökeresedett azon tétellel, hogy az őskronika hétvezér-listát tartalmazott? Bizony az. De fél évszázaddal ezelőtt még hasonlóan szentségtörésnek számított volna azt a feltevést megkockáztatni, hogy a magyar régmúlt mondái kivétel nélkül hiányoztak az őskronikából. Azóta nyert igazolást, hogy a hun-magyar rokonság alapjának tekintett csodaszarvasmondát első ízben csak Kézai Simon jegyezte le 1285 körül. Az Árpád-ház eredettörténetének, az Emese álma- vagy turulmondának legkorábbi írásba foglalója Anonymus volt. A 13. század derekán került először pergamenre a bárdjával a konstantinápolyi aranykaput betörő Botond, valamint a kürtjével a német uralkodót agyonütő Lél mondája. Bár pontos dátum nem adható a fehér lóért, nyeregért és kantárért történt országszerzés mondájának írásba kerülésére, de biztosra vehető, hogy ezt a történetet a 11–12. századi szövegek még nem tartalmazták.⁷¹ Nos, ezek külön-külön és együttesen azt a feltevést erősítik, hogy a hétvezér-lista sem nyert írásbeli megörökítést a 13. század eleje előtt.

Ennek alapján kézenfekvőnek látszik az a feltevés, hogy a hétvezér-listát – a turulmondához hasonlóan – szintén Anonymus fogalmazta meg elsőként, és egy későbbi krónikafolytató tőle vette át. Mivel a turulmonda szövege mindkét változatban, az átadó és az átvevő szövegezésében is ránk maradt, könnyű

69 SRH. I. 289.

70 An. 28.

71 Minderre összefoglalóan l. Kristó Gy.: a 15. jegyzetben i. m. 113–132.

bemutatni, hogy a szövegkölcsönzés miként, milyen árulkodó hibák becsúsza kíséretében történt. Azt, hogy Álmos anyját *Emesunek* hívták, csak Anonymus közli, a krónika nem. *Emesu* apját Anonymus *Eunedubelianus dux*nak nevezte, a krónika *Eunodbiliának*, azaz annak van nagyobb esélye, hogy az előbbi alakból rövidült és a titulust illetően – a *dux* elhagyásával – csonkult az utóbbi név, és aligha fordítva történt, vagyis nem *Eunodbiliából* bővítve hozta létre a névtelen jegyző az *Eunedubelianus dux* alakot. Álmos szülei házasságkötésének színhelyét Anonymus *Dentumogerbe* helyezte, a 14. századi krónikakompozíció archaikusabb szövegváltozata (a *Budai Krónika* családja) az e frigyből fogant Álmos születését *Magorba* tette (azaz megint az anonymusi forma csorbult a *Dentu-* előtag mellőzésével), az újabb krónikatextus viszont már egyenesen Szkítiába. Vagyis ha a *Budai Krónika*-család hagyománya nem maradt volna ránk, a *Képes Krónika* családjába tartozó kódexekben e ponton már semmi nem emlékeztetett volna arra, hogy a szöveg eredetileg Anonymusé volt. Nyelvtanilag is, értelem szempontjából is Anonymus hozza a turulmonda helyesebb szövegét.

Krónika:

...matri eius in sompno
 innotuerat avis quasi in
 forma austuris veniens, dum
 esset gravida, et quod de
 utero eius egrederetur
 torrens ac in terra non
 sua multiplicaretur.
 Ideoque factum fuit, quod
 de lumbis eius gloriosi
 reges propagarentur.

Anonymus:

...matri eius pregnanti
 per sompnium apparuit
 divina visio in forma
 asturis, que quasi veniens
 eam gravidavit; et innotuit
 ei, quod de utero eius
 egrederetur torrens et de
 lumbis eius reges gloriosi
 propagarentur, sed non in
 sua multiplicarentur terra.⁷²

A krónika itt idézett szövegével szemben a három legsúlyosabb kifogás a következő: Anonymusszal szemben nem közli, hogy a turul ejtette teherbe a – már terhes – nőt (ez a turulmonda lényege), a patakról állította azt, hogy az nem a saját földjén sokszorozódik meg, holott ez Anonymusnál a királyokra vonatkozik, végül pedig teljesen szervesetlen és értelmetlen az *Ideoque factum fuit* szókapcsolat.

A szövegek átadásából, átvételéből – már persze abban az esetben, ha helyes sorrendbe állítjuk őket – a textusok leszármazására vonatkozó következtetése-

72 SRH. I. 284., An. 36.

ket lehet levonni. Annak bizonyosságára, hogy Anonymus valóban az első hétvezér-lista összeállítója lehetett, s az tőle került át későbbi szerzőkhöz, a következőkben két további olyan példát idézek, amelyek azt bizonyítják: a krónika különböző változataiban szereplő szövegeket Anonymustól kölcsönözték. Természetesen nem gondolhatok a krónika és Anonymus sokat vitatott szövegkapcsolata teljes körű bemutatására, csak arra a feltűnő hatásra utalok, amelyet Anonymus gyakorolt közvetlenül Kézaira, illetve Kézain keresztül a későbbi krónikaszerkesztményekre, bár éppen arra is van példa, hogy az Anonymusra visszavezethető, Kézai krónikájában nyomot hagyó szövegeknek csak egy része került át – olykor csonkán – a 14. századi krónikakompozícióba, más része viszont egyáltalán nem. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a textusok párhuzamba állításánál teljes adatsorokkal kell dolgozni, azaz Anonymus és a krónika viszonyát vizsgálva az önálló Kézai-krónikára is tekintettel kell lenni. Az egyik példa: Anonymus jegyezte le azt az etimológiát, hogy a magyarok *Hungari* neve Ung várától (*a castro Hungu*), azaz *Hungvart*-tól ered, mivel a Kárpát-medencébe bejövő magyarok hosszasan időztek ott. Ez az oly jellegzetes anonymusi névmagyarázat Kézainál már némileg csorbult, mert szövege szerint a magyarok nem *Hung* várától, hanem a *Hung* folyótól vették nevüket, de a vár még azért Kézainál is előfordul: a *Hung* folyónál a magyarok várat építettek. Ebből a már redukált híryanagból a 14. századi krónikakompozícióban mindössze a *Hung* folyó melletti magyarok (*Hungari... de fluvio Hung*) említése maradt meg, a névmagyarázat teljesen kilúgozódott.⁷³ Ha a közbülső láncszemnek tekinthető Kézai-szöveget nem vizsgáljuk, a kiinduló- és a végpont (Anonymus és a krónikaszerkesztmény) olyannyira nem hasonlít egymásra, hogy még pusztán párhuzamba állításuk is merész feltevésnek tűnnek. (Hasonló itt is a helyzet, mint az imént említett *Dentumoger* → *Magor* → *Scythia* szövegfejlődési sor esetében.) A másik példa: Regino egy szöveghelye Anonymuson keresztül jutott be a Kézai-krónikába, de a 14. századi krónikakompozíció ebből már mit sem tükröz.

<i>Regino:</i>	<i>Anonymus:</i>	<i>Kézai:</i>	<i>Krónika:</i>
...ab estu	...a torrida	...a zona	
solis remota	zona remotior	torrida	–
est...	est...	distans... ⁷⁴	

⁷³ An. 36., SRH. I. 165., 281.

⁷⁴ *Reginonis abbatii Prumiensis Chronicon*. Recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae, 1890, 132. /Scriptores rerum Germanicarum ad usum scholarum./, An. 34., SRH. I. 145. A Regino-szöveghelyek magyarországi felhasználására l. Kristó Gyula: Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák. *Filológiai Közlemény*, 16 (1970) 106–115.

Ezek a – még bőven gyarapítható – példák azt igazolják: Anonymusnak az eddig gondoltnál jelentősebb hatása volt a krónika szövegének alakulására, azaz semmi korlátozó tényező nincs a tekintetben, hogy a két forráscsoport (a krónika és Anonymus) egyezéseit, amennyiben ezt *bizonyítani lehet*, számos esetben Anonymusra és ne kivétel nélkül – és főleg ne *konkrét érvek* híján – egy feltételezett közös forrásra (az ősgesztára, illetve őskrónikára) vezessük vissza.⁷⁵

A 14. századi krónikakompozíció az alábbi vezér- (pontosabban: kapitány-) névsort hozza a családtagokkal, illetve a tőlük eredeztetett nemzetségekkel együtt (a hét vezér nevét *kurzúval* közlöm): 1. Vgeg → Eleud → Almus → *Arpad*; 2. *Zobolch* → Chak generatio; 3. *Gyula* → László fia Gyula; 4. *Cund* → Kusyd (et Cupan?); 5. *Leel* → Zuard generatio; 6. *Werbulchu*; 7. *Vrs* → istius generatio.⁷⁶ Kézai Simon ekként nevezte meg a kapitányokat és családtagjaikat, valamint a hozzájuk kapcsolható nemzetségeket: 1. Vger → Elad → Almus → *Arpad*; 2. *Zobole* → Chak generatio; 3. *Iula*; 4. *Vrs*; 5. *Cund* → Cusid et Cupian; 6. *Iel* ~ *Lel* → Zuard tribus et cognatio; 7. *Werbulchu*.⁷⁷ Anonymus hét fejedelmi személyének nevei ezek: 1. Ugek → *Almus* → *Arpad*; 2. *Eleud* → *Zobolsu* → Saac genus; 3. *Cundu* → *Curzan*; 4. *Ound* → *Ete* → *Calan et Colsoy* genus; 5. *Tosu* → *Lelu*; 6. *Huba* → *Zemera* genus; 7. *Tuhutum* → *Horca* → *Gylla et Zombor* → *Moglout* genus.⁷⁸ Ha összevetjük a három listát, azonnal szembeötlök, hogy azok valójában két típust képviselnek, az egyiket a 14. századi krónikakompozíció és Kézai alkotja, a másikat Anonymus. A krónikaszerkesztmény és Kézai ugyanazt a hét kapitányt szerepelteti, mindössze – e pillanatban – az látszik az egyetlen szóra érdemes eltérésnek, hogy a krónikában a 7. helyen szereplő *Vrs* Kézainál a 4. helyre rukkolt elő, így az utóbb említett vezérek sorrend szerint eggyel hátrább szorultak. Feltűnő továbbá, hogy a Kézai-féle lista több romlott névalakot tartalmaz (Vger, Elad, *Zobole*, *Iel*). Az a forráskritikai megállapítás, miszerint Kézai munkáját alig valamivel korábbi krónika kivonatolása révén készítette⁷⁹ (meg a számos elírt névforma) arra mutat, hogy a krónikakompozíció és Kézai közül önálló forrásértékkel az előbbi rendelkezik, tehát a vizsgálatot alapvetően a krónikaszerkesztményre és Anonymusra kell kiterjeszteni.

E két lista összevetése három ponton tanúskodik arról, hogy Anonymus volt az átadó és a krónika az átvevő. Előszőr: Anonymusnál egyetlen vezér sem áll magában, mindegyikhez kapcsolódik valaki vagy valamely nemzetség.

75 Vö. Györfly Gy.: az 5. jegyzetben i. m. 99., 107–108.; Kristó Gy.: az 5. jegyzetben i. m. 166–174.

76 SRH. I. 287–292.

77 SRH. I. 165–167.

78 An. 42.

79 Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája*. Budapest, 1906, passim.

A leszármazási vonalak itt tehát hiánytalanok, szemben a krónika híradásával, ahol *Werbulchu* egymagában áll, de lényegében ugyanez mondható Gyuláról is, hiszen a tőle eredeztetett László fia Gyula a 13. században élt, oklevelekben 1263–1264-ben szerepel, a krónikaíró kortársa és nyilván személyes ismerőse volt.⁸⁰ Kézai másodlagos voltát mutatja a krónikával szemben, hogy nála *Werbulchun* és *Iulán* kívül *Vrs* szintén rokonok megnevezése nélkül szerepel. Másodszor: Anonymus a hétből hat esetben szigorúan apa és fiú kapcsolatot tüntet fel, egyedül *Hubának* nem nevezi meg a fiát, de leszármazottként a Szemere nemzetséget ott is megjelöli. Ezzel szemben a krónika nem közli a fiú nevét *Zobolch*, *Leel*, *Werbulchu* és *Vrs* esetében (vagyis hét közül négyben), igaz, egy kivétellel ott nemzetséget szerepeltet utódként. Kézainál tovább romlott ez az arány, hiszen ő *Iula* leszármazottjáról sem tett említést, s a tőle eredt nemzetséget sem nevezte meg. Harmadszor: a fiúkat is rendszeresen megadó Anonymusnál mindig az apa a hét vezér egyike. Ez az elv hétből hat esetben érvényesül, alóla csak *Ügyek* a kivétel, aki a hét vezér közé tartozó *Álmos* apjaként szerepel. Mint már említettem, ennek az a magyarázata, hogy Anonymus a szent királyok nemzetsége szent voltát etimológiái révén magyar és latin megnevezéssel is nyomatékosítani próbálta. A krónika azzal, hogy *Elődöt* nem Szabolcs apjaként vette számba, hanem áttette az *Árpádok* közé, a rendszert megbontotta. Eljárásának az lehet a magyarázata, hogy az *Árpádok*at úgy akarta kitüntetni, hogy négy tagjukat is felsorolta (*Ügyeket*, *Elődöt*, *Álmost* és *Árpádot*), míg a többi vezér esetén legtöbbször megelégedett magának a vezérnek a nevével. *Előd* eltérő helyen szereplése Anonymusnál és a krónikában annak bizonyága, hogy alakját Anonymus keltette életre, tőle került át a krónikaszerkesztmény 13. századi állagába. De amíg Anonymusnál *Előd* beszélő nevének megfelelően valóban ő, apja nem szerepel, addig a figyelmetlen vagy legalábbis erre nem ügyelő krónikás *Elődöt* *Ügyek* és *Álmos* közé helyezte el az *Árpádok* családfáján, azaz itt *Előd* nem igazi ő, mivel *Ügyek* személyében apát kapott.

Ha mármost elfogadjuk az imént kifejtett feltevés mindkét ágát, azt, hogy a 13. század eleje előtt nem volt írásba foglalt hétvezér-lista, illetve hogy azt elsőként Anonymus állította össze és vetette pergamenre, akkor ebből további következtetések adódnak. A legfontosabb az, hogy a 13. századi krónikafolytató az Anonymus által megnevezett hét család tagjai közül ötöt átvett onnan, *Álmost* ~ *Árpádot*, Szabolcsot, *Kündüt*, *Gyulát* és *Lélt*. Ebből az ötből feltét-

80 Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. II. Commentarii. 1. Ab initiis usque ad annum 1301. Composuit Elemér Mályusz. Adiuvante Julio Kristó. Budapest, 1988, 159–160.; Kristó Gyula: Keán, Szent István király ellenfele. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. *Acta Historica*, 98 (1993) 27.

len történeti hitele háromnak van: a hagyomány által megőrzött Árpád-házi vezérnek (Anonymusnál Álmosnak, a krónikában Árpádnak), továbbá a hajdani szakrális kettős fejedelemség két tisztségnevének, a kündünek és a gyulának,⁸¹ amelyek megszemélyesített formában kerültek be a hétvezér-listába. Érdekes, hogy Anonymus még megörököltette a 10. századi magyarok harmadik tisztségviselőjének címét, a horkát is,⁸² aki szintén perszonifikálódott formában szerepel nála, őt azonban a krónika már nem emelte át. Szabolcsot – szokásos módján – bizonyítvánnyal Anonymus keltette életre a dunántúli Szabolcs (a mai Pusztaszabolcs) helynévből, amely a középkor korábbi századaiban valóban azé a Csák nemzetségé volt,⁸³ amelyet Anonymus Szabolcstól (illetve végző fokon Szabolcs apjától, Elődtől) eredeztetett. Lél az ekkor még elevenen élő kürtmondából került a hétvezér-listába, történetileg teljesen indokolatlanul, kortévesztő módon. Mindenesetre az Anonymustól átvett öt név a krónikában az első öt helyre került, vagyis pszichológiailag ez is azt sejteti, hogy a hetes számot a 13. századi krónikaíró előbb az Anonymusnál fellelt anyagból igyekezett feltölteni. Az Anonymus által az 1. és a 2. helyen szerepeltetett vezérek családtagjait, Árpádot és Szabolcsot – mutatis mutandis – változatlan sorszámmal átvette, az Anonymusnál 7. helyen álló Gyula nála a 3. helyre került, ennél fogva az Anonymusnál 3. Kündü a krónikás listájában a 4.-re szorult, az 5. helyet pedig az Anonymusnál szintén 5.-ként említett Lél foglalta el. A krónikás Anonymus vezérei közül *Oundot* és *Hubát* hagyta el, ma már nem tudni, miért; talán nem tudott mit kezdeni velük. A 6. és a 7. helyre maga által kreált vezéreket tett, *Werbulchut* és *Vrsöt*. A pótlás tényére, a krónikás hevenyészett eljárására az utal, hogy nem „gondoskodott” számukra apáról vagy fiúról, sőt *Werbulchu* esetében még nemzetségről sem. Ezzel árulkodó módon maga tett bizonyosságot arról: vezérlistájában a két utolsó név más eredetű, mint a többi öt. Kézai a maga listáját erősen erre a krónikás lajstromra hagyatkozva készítette el, de mégsem változatlanul vette át, az ott megfigyelhető rendszert – hogy tudniillik az első öt Anonymustól való, az utolsó kettő, *Werbulchu* és *Vrs* a krónikaszerző saját alkotása – elrontotta azáltal, hogy *Vrsöt* a 7. helyről előrevitte a 4.-re. Mellesleg *Vérbulcsú* és *Örs* szintén megvan Anonymusnál, még hozzá *Vérbulcsú* mint *Bulsuu, vir sanguinis*, *Örs* pedig *Ursuur(u)* alakban;⁸⁴ vezérként való életre keltésükhöz az ötletet a krónikás tehát akár Anonymustól is vehette. Mindenesetre az a körülmény, hogy a krónikaíró változtatott az anonymusi

81 *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1995, 32–33. /Szegedi középkortörténeti könyvtár. 7./

82 A 11. jegyzetben i. m. 49.

83 Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. Budapest, 1987, 404.

84 *An.* 122., 44., 48.

hétvezér-listán, egy dolgot feltétlenül bizonyít: a 13. században nem létezett általánosan elfogadott, megfellebbezhetetlen érvényű, szinte kanonizált lajstrom, amely nagy régiségre visszamenő, hiteles neveket tartalmazott volna. Ha ilyen lett volna, azt nem lehetett volna átírni. Ennek hiánya viszont arra mutat, hogy a hétvezér-listát csak a 13. század elején állították össze.

Teljesen igaza van Benkő Lorándnak, amikor Anonymus kunjainak személyneveit vizsgálva arra a következtetésre jutott: „1. A személynevek nem honfoglalás koriak, hanem későbbi magyar tulajdonnévanyag képviselői. 2. A nevek a honfoglalás hősei egy sajátos csoportjának hiányzó személyneveit pótolják. 3. Néhányukat P. mester korábbi forrásokból: írásbeli vagy szóbeli hagyományból vette, többségüket azonban maga keltette életre. 4. Saját leleményeiben kora helyneveinek ismerete és megszemélyesítése jelentékeny szerepet játszott.”⁸⁵ Ezek a megállapítások Anonymus más – általa nem kunnak minősített – személyneveire is érvényesek. A hét fejedelmi személy listájának – a magyar történeti irodalomban első ízben történt – megszerkesztésekor Anonymus egyaránt felhasznált hagyományból megőrzött neveket (Álmos, Árpád, Kündü, Gyula, Horka, Lél, Bulcsú, Botond), de mivel ebből nem alkothatott hétszer két, azaz 14 elemből álló, vagyis az apa és fia nevét magában foglaló listát, a gyötrő hiányon úgy tette túl magát, hogy maga koholt neveket, és teremtett mögéjük személyeket. Ezek egy része helynévből kelt életre, illetve jóval a honfoglalás után élt személyek nevét viseli (Kurszán, Szabolcs, Ond), akiknek emlékét alkalmasint családi hagyományok emlékezetfoszlányai is őrizhették, végül maga alkotott beszélő neveket (ilyen Emese, Előd, Ügyek). Visszatérve a fenti megjegyzések krónikakutatási hozadékához, továbbra is azt vallom, amit 1968-ban írott, kéziratban maradt kandidátusi értekezésemben – az itt elmondottaktól különböző okfejtéssel – már kifejtettem, vagyis hogy a hét vezér fiktív listáját először a 13. század elején foglalták írásba,⁸⁶ s megalkotója Anonymus volt.

*

A magyar írásos hagyományban a 9. századra vonatkozóan szerepeltetett Előd személyének vizsgálata egyszerre jelenti a magyar őstörténet- és a krónikakutatás egy fejezetét. Vizsgálódásaim éppen ezért mindkét kutatási terület számára hozhatnak eredményt: a magyar őstörténet számára azt, hogy Előd nem tekinthető a magyar honfoglalás százada valóságos, hús-vér szereplőjének, akit

⁸⁵ Benkő Loránd: Anonymus kunjairól. In *Kelet és Nyugat között*. Szerk. Koszta László. Szeged, 1995, 66.

⁸⁶ Kristó Gyula: *A történeti és politikai gondolkodás elemeinek fejlődése krónikairodalmunkban*. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1968, 12.

Levedi vajdával sem hozhatunk semmiféle kapcsolatba. A krónikakutatást azon megállapításom érdekelheti, amely szerint a 13. század elején Anonymus állította össze a legkorábbi hétvezér-listát, s abban Elődöt mint az ugyancsak általa honfoglalóként életre keltett Szabolcs apját, azaz *elődét* beszélő névként szerepeltette. E listát egy, a 13. század közepén élt krónikás Anonymus művéből átvette, némileg átdolgozta, s ennek kapcsán Elődnek új helyet adott, minden valós alap nélkül az Árpádok egyik őségévé tette meg. Vizsgálataim konkrét eredményeken túlmutató hozadéka annak ismételt, de új összefüggések bemutatásán nyugvó bizonyítása, hogy a magyar régmúlt a magyarországi krónikás irodalomba sok évszázados késéssel talált utat, akkor, amikor a valós események emléke már erősen megkopott (majdnem teljesen ki is veszett), és az ismeretek óriási hiányait, a tudás hézagait a krónikások önálló meseszövéssel, saját véleményük kifejtésével kísérelték meg betömni. Mindazoknak tehát, akik a régi magyar történelem Szent Istvánig tartó korszakát döntően hazai forrásanyag előtérbe állításával – a korszakra vonatkozó külföldi kútfők háttérbe szorításával vagy éppen azok mellőzésével – kívánják megvilágítani, eleve számolniuk kell „eredményeik” vitatható voltával, azzal, hogy szándékaik ellenére a valóság megmutatása helyett későbbi krónikások korszakra vonatkozóan hiteltelen állításainak csapdájába esnek.